

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 9303.85(47+57):39(47.44)"20"

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-34-75-82>**Наталка Жмуд**

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: zmudnataalka@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7463-918X>ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3419665/zmud-nataalka/>**Образи «радянського» та «радянськості» у культурному ландшафті Вінниччини
(за польовими етнографічними матеріалами)**

Анотація. Метою статті є аналіз образів «радянського» та «радянськості» у візуальних об'єктах культурного ландшафту Вінниччини на основі польових етнографічних матеріалів, зібраних в процесі колективних та індивідуальних експедицій студентами факультету історії, права і публічного управління та викладачами кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського у 2018-19 рр. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) методів з принципами історизму, системності, науковості та верифікації і здійснюється в міждисциплінарній площині – у розрізі «культурландшафтного» (в контексті антропології простору) і пам'яттєвого дискурсу та методології візуальної антропології. **Наукова новизна** роботи полягає у спробі розведення понять «радянське» і «радянськість». Шляхом аналізу візуальних об'єктів культурного ландшафту авторка простежила органічне поєднання об'єктів матеріальної культури (топоніміка, символіка, різнофункціональна архітектура, транспортні засоби, меморіальні місця тощо) з різновидами людських практик (щоденні, ритуальні, символічні, мистецькі тощо), акцентуючи на зв'язку візуалізації з когнітивною формою пізнання, що підкреслює соціокультурні особливості при створенні та розумінні цих візуальних образів. Дослідниця торкнулася також питання труднощів (не)зчитування образів «радянського» та «радянськості» у візуальному просторі, їх (не)сприйняття та (не)переосмислення різними поколіннями. **Висновки.** Перспективність окресленої теми є важливою не лише в науковій, а й суспільній площині, що увиразнює її прикладний вектор. Оскільки головною метою візуального в радянський час було досягнення гомогенності та уніфікації суспільства у всіх його сферах, тому ключові завдання сучасного «культурландшафтного» дискурсу – це трансформація культурного ландшафту в бік конструювання свого «обличчя» з чіткою локальною ідентичністю його мешканців та увиразненням «індивідуалізації» простору для репрезентування соціокультурної гетерогенності. Це й повинно визначити модус формування, насамперед, його туристичної привабливості для «інших» та комфортності для «себе».

Ключові слова: культурний ландшафт, «радянське», «радянськість», польові етнографічні матеріали, Вінниччина.

Постановка проблеми. Одним із мейнстримних напрямків у науковому гуманітарному дискурсі, зокрема, в його суспільно-історичному контексті, є вивчення радянського минулого, яке резонує й сьогодні. В радянський час відбулась соціалізація більшої частини дорослого населення сучасної України. За результатами останніх соціологічних опитувань, практично третина населення ностальгує за СРСР. До того ж, значна частка серед них – це молодь, яка народилася вже у пострадянський період.

З огляду на це, актуалізувалися студії пам'яті, які ставлять за мету вивчення пам'яті як культурного явища, соціальної практики, психічно-ментальної складової людської самосвідомості, що є детермінантом культурної ідентичності, історичної (само)свідомості та національної тотожності особи / спільноти. У з'ясуванні пам'яттєвих смислів, комунікативних кодів опису / пригадування минулого вагоме місце посідає візуалізація.

У пам'яті міцно й довго тримається, насамперед, те, що постійно перед очима. Виразніше «побачити» й «зчитати» залишки радянського минулого у візуальних образах (видимій формі чи прихованих контекстах) уможлиблює саме «культурландшафтний» дискурс в контексті антропології простору, оскільки він дозволяє поєднати матеріальні об'єкти із різноманітними моделями поведінки та їх проєкціями в колективній та індивідуальній пам'яті.

Аналіз джерел та останніх досліджень. В пострадянський період представники різних спеціальностей почали працювати над цією проблематикою [Головаха, Панина, 1994], [Каганский, 2012] та ін., торкаючись лише окремих її аспектів. Але означена проблема не увиразнювалась у предмет спеціального дослідження. Останніми роками активізувались міждисциплінарні студії [Киридон, 2016], [Гримич, 2017], [Полек, Брайченко, Годованська, 2019], що уможливають за допомогою поєднання різних методологічно-методичних принципів препарувати проблему комплексно й у сучасних українських реаліях виходити на нові якісні рівні її осмислення.

Основною джерельною базою дослідження стали раніше не публіковані польові матеріали, зібрані студентами й викладачами факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Мета статті. У дослідженні авторка поставила за мету на основі першоджерел та наукових праць відстежити та проаналізувати найбільш «живучі» образи «радянського» та «радянськості» у візуальних об'єктах сучасного культурного ландшафту Вінниччини крізь призму їхньої взаємодії.

Виклад основного матеріалу. «Антропологічна парадигма» культурного ландшафту уможливила розуміння того, що довколишнє не просто сприймається, а моделюється свідомістю людини, тобто окреслюється й наділяється певними змістами залежно від місця й ролі у її житті [Гримич, 2017]. Тобто інтерпретація та аналіз смислів передбачає розуміння контексту, яким ці смисли були породжені. При цьому важливо враховувати ефект взаємодії візуального і соціального як поєднання модусу «візуального конструювання соціальності» і модусу «соціального конструювання візуальності» (за В. Дж. Т. Мітчел).

Вивчення радянського минулого у візуальних об'єктах культурного ландшафту є дуже важливим джерелом для розуміння сутності радянського з огляду на те, що метою дзеркальності повсякденного і візуального в радянський час було досягнення гомогенності та уніфікації суспільства. Ключовим завданням є зрозуміти: як, ким і з якою метою формувався й споживався образ радянського.

Але на сьогодні не все «радянське» є «видимим», тому не відразу діагностується як «радянське» за своєю природою. Часто воно завуальовується під інші, а інколи навіть декларативно протилежні образи й світоглядно-поведінкові конструкти, продовжує мімікрувати, тому є вкрай небезпечним.

Вважаємо, що більш коректно говорити про два взаємопов'язаних, але не тотожних дискурси радянського минулого – «радянське» і «радянськість».

Так, у поняття «радянське» вкладаємо, насамперед, ті візуальні об'єкти з радянських часів, певна частина з яких має виразні ознаки комуністичного тоталітарного режиму, була декомунізована чи ще підлягає декомунізації [Закон України, 2015]. До таких об'єктів відносимо знакову символіку, топоніміку, пам'ятники, фото і плакати пропагандистського характеру, назви підприємств, установ та організацій на честь комуністичних діячів.

Під «радянськістю» розуміємо приховану, завуальовану радянську семантику вже у пострадянських візуальних об'єктах, але які створені за радянськими принципами та канонами.

Є сподівання, що розмежування категорій «радянського» та «радянськості» дозволить краще відстежувати автентичну природу власне «радянського», труднощі (не)зчитування якого полягають також у відсутності чітких критеріїв діагностування цієї природи. А також протистояти подальшому конструюванню світоглядно-поведінкових практик за радянськими лекалами.

Аналізуючи радянську спадщину, маємо також враховувати, що минуле здебільшого є конструктом пам'яті. Візуалізуючи об'єкти в контексті пам'яттєвого дискурсу, важливо враховувати двоїсту природу образно-символічного простору: його створення / фіксація в радянську добу (він є продуктом конкретного періоду) і відтворення / конструювання спогаду про нього в пострадянський період з іншою контекстною складовою. Спогади і відповідне потрактування візуальних образів минулого особами, які мали реальний досвід проживання в Радянському Союзі, й наступних поколінь мають відмінні характеристики.

Безпосередні учасники формують образ минулого з апелюванням до досвіду, емоційного стану, інших характеристик індивіда. Натомість покоління пострадянського виховання формуватиме «спогад про спогад» або «спогад-інтерпретованого» (в розповідях, підручниках, ЗМІ тощо). Тому труднощі зчитування природи «радянського» простежуються ще й у суб'єктивному «баченні» кожного окремого індивіда [Полек, Брайченко, Годованська, 2019].

Наріжним питанням залишається з'ясувати, чому ґрунт для трансформацій «радянського» (особливо «радянськості») є ще досить плідним, і чи вбачаємо ми у цьому небезпеку.

З цією метою у 2017-2018 н. р. під час етнографічної експедиції викладачами й студентами факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського було зібрано польові матеріали у 104 населених пунктах Вінниччини [РФ ННЛЕ]. Основними завданнями було провести фото-, відео-

фіксацію всіх об'єктів різних сегментів простору (громадські будови і установи; промислові об'єкти; гуртожитки; дошка пошани; вокзали, зупинки і транспортні засоби; пам'ятники тощо) із зазначенням назви населеного пункту, вулиці, офіційної назви об'єкту та його юридичної адреси, де ведеться обстеження та підготувати списки декомунізованих топонімів та візуальних об'єктів. Увага дослідників зосереджувалася, насамперед, на особливостях планування простору, місці розташування, назвах, оформленні, наповненні простору, дрес-кодів працівників, комеморативних практик біля пам'ятників тощо.

Як засвідчили результати досліджень, найуспішніше декомунізовано топоніми (назви населених пунктів, вулиць, громадських установ та організацій) й місцеву символіку.

Десь у третині обстежених пунктів нам все ж вдалося зафіксувати об'єкти комуністичного походження (пам'ятники або їх рештки; геральдичні знаки; назви, пов'язані з комуністичними керівниками та героями, річницями Жовтневого перевороту тощо). Переважно вони зустрічаються на різних типах громадських споруд в контексті тих чи інших частин архітектури (барельєфах, мозаїках, фресках, настінному розписі, меморіальних дошках). Але як елементи архітектури та образотворчого мистецтва радянської доби становлять мистецьку цінність, тому декомунізації не підлягають. З'ясувати причини, чому ж все таки вчасно не відбулася декомунізація тих об'єктів, які підлягають списку, не вдалося.

На деяких промислових підприємствах та функціонуючих приміщеннях колишніх колгоспів (контора, ферма, комора тощо) нам вдалося зафіксувати кілька прикладів «радянського» інтер'єру – плакати-«лякалки» щодо охорони праці, техніки безпеки та плакати-інструктаж до роботи. Вони розроблялися в СРСР на початку індустріалізації для недосвідчених робітників, яких варто було убезпечити від травм. Такі плакати могли слугувати навіть тим робітникам, які не вміли читати [Інтернет-видання «Історична правда», 2013]. Досить частим явищем стали радянські пропагандистські плакати щодо дотримання здорового способу життя та систематичних занять спортом, а також новорічні плакати-оголошення із традиційними образами Діда Мороза, й Снігурки, які візуально відображали досягнення та гордість радянського народу у різні періоди (ялинка із зіркою, ракета, космонавт, прикордонник, олімпійський ведмідь тощо). У текстах щорічно переправляються лише рік та дата проведення балу-маскараду. Оскільки плакатами продовжують користуватися, то їх також треба до уваги у процесі формування когнітивно-поведінкових практик.

Набагато важче саме через прихований характер радянської семантики виявилось зчитувати образи «радянськості». Йдеться, насамперед, про концепцію організації публічних місць «по-радянськи» (за радянським зразком). Тобто, національними кольорами, зазвичай, маркуються місця, значимість яких, на думку або місцевої влади, або громадськості, треба підкреслити. У цьому контексті нерідко зустрічаємо абсурдність ситуації, коли в блакитно-жовтий колір фарбуються чисто побутові речі, предмети (лавки, ворота, огорожі біля громадських будов, установ й промислових об'єктів, транспортні засоби чи зупинки, дерева, бордюри, урни, асфальт тощо).

Припускаємо, що такі приклади засвідчують досить часто формальну, неусвідомлену заміну одних ідеологічних наративів на інші, що фактично є своєрідною мімікрією під «радянське». Труднощі переосмислення пов'язані з рядом взаємозалежних причин. З одного боку, після звільнення від тоталітарного тиску начебто прочитуються щирі, непідробні патріотичні почуття та настрої населення, свобода у їхньому вираженні. Хоча занепад ідеологій є загальносвітовим трендом, проте у пострадянській політичній культурі ідеології дискредитовані і девальвовані більшою мірою з іншої причини: люди перенасичились ідеологією в часи СРСР, і сьогодні вони хочуть свободи від будь-яких політичних ідей, політики загалом.

Радянський культурний ландшафт є похідним від каркасу адміністративного поділу. Сконструйований і організований не власне територіальними (горизонтальними), а владно-адміністративними відношеннями цей ландшафт має єдино характерний вектор – «центр-периферія» [Каганский, 2012 : 26]. Тому виразним проявом «радянськості» за так званим патерналістським «кремлівським» зразком є традиція симетрично насаджувати хвойні дерева перед адміністративними будівлями, що міцно увійшло в радянські практики планування простору перед важливими об'єктами державного значення після смерті Леніна та надання мавзолейній площі сучасного вигляду. Звичайно, тут має місце чисто раціональний підхід, адже хвойні дерева набагато витриваліші за листяні. Але наслідування непохитному «топосу Кремля» призводить до розуміння владних інститутів не як громадянсько-державного партнерства, а, передовсім, як недоторканих, священних, всемогутніх інстанцій, що мають право контролювати та диктувати свої правила одноосібно, почуватися господарями (власниками) країни. Тобто, йдеться про кодування образу «сакральності» влади, її обожнення, а відтак – маркування з виразною біполярністю «влада-народ». Варто зазначити, що у народній традиції хвойні мають конотацію неповсякденного, святково-пафосного, ритуально-поминального, тобто вічного й недосяжного. Звідси насаджувати їх в приватному просторі завжди було табуованим, а в

.....
публічному стало чітко регламентованим. Символічність саме цих видів дерев підкреслює вічність хронотопу і концепту влади.

Контекст «сакральності» влади простежується у ще одному радянському атавізмі – червоному килимі, що у ряді випадків став трансформованим проявом «радянськості» – фарбування центральної частини сходів чи сцени в блакитно-жовтий колір. Звичайно, його етично-естетичне походження як символічного п'єдесталу успіху й багатства не є безпосередньо радянським. Але й до сьогодні особливо у державних установах та різних типах закладів має місце традиція застеляти червоний килим з метою підкреслити важливість місця, значимість гостей та урочистість заходів, що там відбуваються. Вона залишається своєрідним маркером «обраності», ідеологічно «зрешисованого» сценарію. Тому саме такий акцент все ж вважаємо радянським когнітивно-поведінковим конструктом. Згадуємо також конотацію достатку й забезпеченості, які мали килими і в приватному просторі радянської людини.

Незважаючи на те, що після ліквідації СРСР і зміни політичного й економічного ладу на початку 1990-х років використання дошок пошани на законодавчому рівні припинилося, вона продовжує існувати в сучасному культурному ландшафті як ще один промовистий образ «радянськості». Не будучи безпосереднім породженням радянської системи, можна говорити все ж про дошку пошани радянського типу, яка зародилася й розвивалася у дискурсі радянського соціалістичного змагання [Бакуменко, 2013]. Адже окрім прямої функції – демонстрації прикладів успішної повсякденної діяльності, мотивації і спрямування на успіх, вона є соціально активним інструментом управління масовою і індивідуальною свідомістю у запрограмованому ключі.

Звичайно, на сьогодні продовжує зазнавати поступової руйнації імперська біполярна парадигма. У нашому контексті це виявлялося в існуванні дихотомічної пари дошки пошани – так званої «дошки ганьби», або «чорної дошки», на яку заносилися імена й фото так званих шкідників радянської системи (п'яниць, прогульників, ледарів тощо). Але і сучасні дошки продовжують будуватися «по-радянськими». По-перше, вони мають агітаційно-пропагандистське навантаження (наявність державної символіки; проведення/відзначення біля них важливих державних та місцевих свят/заходів). По-друге, вони закладають основи деструктивного змагальництва і суперництва, результати якого, зазвичай, жодним чином не відображаються на статусі працівника-«передовика» (підвищенні зарплатні чи просуванні по кар'єрній драбині). Тобто дошка пошани фактично продовжує залишатися платформою лише формальної відзнаки, формуючи позицію залежного й слухняного конформіста-виконавця.

Виявом «радянськості», на нашу думку, є міцна традиція фарбування панелей у житлових, громадських та промислових приміщеннях у синій чи зелений колір. У Радянському Союзі зелену фарбу використовували для камуфляжу військової техніки та фарбування пасажирських вагонів на залізниці. Синій колір застосовували на автомобільних заводах – фарбували кабіни вантажівок ЗІЛ і ГАЗ. Грошей на ці галузі не шкодували і випускали фарбу у величезній кількості, тому обидва відтінки завжди були в продажу в доступній кількості. Існує також версія, що після Другої світової війни залишилося так багато невитраченої зеленої фарби, що за часів хрущовського будівельного буму з'явилося розпорядження використовувати військові запаси для оформлення новобудов. В зелений і синій фарбували не тільки під'їзди нових будинків, а й стіни в кухнях, туалетах і ванних кімнатах. Крім доступності, ці пігменти – самі концентровані, тому фарба на їх основі коштувала дешевше і витрачалася повільніше, ніж будь-яка інша. Також колір захищав від бруду, плісняви і приховував будівельні вади. А оскільки все було державною власністю, то кошти виділялися державою, вказівкою якої було фарбувати стіни у публічному просторі саме в ці два кольори [Цирулева, 2019]. Тому, окрім безпосереднього раціонального підходу, й на сьогодні прочитується другорядність місця й ролі окремої людини в конструюванні та облаштуванні громадського простору.

Проявом «радянськості» при облаштуванні сегментів внутрішнього простору громадських об'єктів (підприємств, організацій, військових частин, гуртожитків тощо) залишаються трансформовані «ленінські кімнати» у так звані «кімнати побуту». Попри їхню ніби-то формальну ліквідацію, ідейно вони продовжують функціонувати, насамперед, не скільки як кімнати для дозвілля та побутових потреб, а за впізнаваними ідеологічними патернами – об'єднують колектив під ідейними гаслами і формують «програмні» сенси й смисли (замість радянської символіки – українська державна символіка; замість бюстів та портретів комуністичних партійних діячів – українські державні та громадські постаті; стендовий матеріал із відповідним ідеологічним наративом). Проблема полягає, насамперед, в тому, що такий спільний колективний простір навіть у щоденному житті залишається своєрідним майданчиком конструювання та маніпулювання повсякденною свідомістю, натомість часто навіть і не пропонуючи альтернативних варіантів єднання.

Обстеження у культурному ландшафті меморіальних об'єктів та комеморативних практик також увиразнило певні коди «радянськості». Під «комеморацією» розуміємо свідомий акт

передачі світоглядно значимої інформації про минуле шляхом увічнення певних осіб і подій через створення «місць пам'яті» (за П'єром Нора).

Сучасні комеморативні практики мають переважно радянський характер, що виявляється у формалістсько-бюрократичних затягнутих церемоніях з підкресленими пафосно-патетичними промовами; патерналістську риторичку та стилістику (ієрархічність щодо виконання ритуалів; конструювання владою «потрібних» нарративів і формування нових образів-міфологем; домінування мілітаристської тематики); схилення більшості опитуваних до віктимно-глюорифікованих форм увіковічнення та пам'ятання, аніж до абстрактно-символічних.

У комеморативних стратегіях виразно прочитується також амбівавалентність сучасного соціокультурного простору, якому властиві взаємно виключні риси, тобто двоїстість як специфічна соціопатія в умовах посттоталітарного розвитку [Головаха, Панина, 1994 : 132–133]. Це виявляється у співіснуванні радянських та пострадянських пам'ятників (часто навіть їхньому взаємодоповненні – пам'ятник Невідомому солдатві і банер, присвячений Небесній Сотні і кіборгам) чи дат (одночасне відзначення 8 Травня і 9 Травня); поєднанні радянських форматів комеморації (парадів, мітингів, концертів) із православними панахидами та сучасними інтерактивними платформами (інсталяціями, флешмовами, перформансами); «по-піонерськи» вилаштувана змінна варта школярів у синьо-жовтій чи козацькій символіці й атрибутиці, часто із навчальною зброєю тощо.

Все ж попри численні приклади «радянського» та «радянськості» саме у міському культурному ландшафті спостерігається тенденція до руйнування радянської методології організації та формування простору на якісно інших засадничих принципах.

Хоча влада продовжує ретельно охороняти і контролювати певні місця «публічності» (центральні міські площі та інші громадські місця) з метою попередити «зловживання публічністю» для певних санкціонованих владою типів громадської активності (концертів, офіційних свят, карнавалів, демонстрацій, комерційних ярмарків тощо), громадський простір починає змінюватися шляхом зменшення «ідеологічних» локусів (місця досить часто примусового гуртування та регламентовані щодо вільного доступу) як платформ для маніфестації ідеологічних сенсів. Тому пострадянські публічні простори перетворюються у більш «спільні», ніж публічними. Важливо ставити питання також і про деконструкцію класичного змісту поняття «публічний простір». Класичні міські публічні простори стрімко занепадають і зникають, що пов'язано як із їхньою приватизацією, так і з занепадом публічного життя як такого, зникненням самого феномену публічної людини, і з розмиванням поняття місця у сучасній культурі і втратою своєї антропологічної складової. Наприклад, навіть «середні» та «малі» публічні простори (будинки культури, бібліотеки, площі тощо) продовжують втрачати чи вже втратили остаточно свої звичні функції гуртування та цінність комунікаційних соціальних практик.

Спостерігається поступове витіснення громадських об'єктів гомогенного (однорідного) та уніфікованого характеру гетерогенними (багатогранними) формами та змістами. Йдеться про «індивідуалізацію» простору – появу місць для репрезентації «себе» різноманітними соціокультурними групами (для повсякденної соціальної активності – зібрань, спілкування, прогулянок, фланування, споживання). Пропонуючи інклюзію та багатфункціональність, міста стають «успішними» та «живими». Акцент на вітальній необхідності громадських просторів для міського життя та їх ретельному дизайні поєднує цей підхід як з політичним, так і з економічним одночасно. У витоків цієї моделі, яка досі є однією з ключових у сучасних підходах до осмислення міст, стоять теорії публічної сфери Юргена Габермаса і Ханни Арентс, Анрі Лефевра, і в першу чергу – його концепція «права на місто» [Тищенко, 2019]. Творення культурного ландшафту набуває рис інтерактивності, де громадський простір стає одночасно і ціллю, і засобом, що передбачає співучасть у його творенні та засвоєнні.

Звичайно, ми повинні бути свідомі того, що у цих трансформаціях має місце не лише деконструкція «радянського» і «радянськості», а й загальні глобалізаційні процеси.

Висновки. Студії із вивчення радянської спадщини у сучасному культурному ландшафті загалом та у його візуальних складових зокрема лише розпочалися. Вони ведуться у різних напрямках, площинах і є проблемними через ряд причин. Пострадянськість, що передбачалася як тимчасовий стан, затягнулася і, на жаль, є відмінною ознакою українського суспільства, для якого стали характерні декларація демократичних інститутів, але зовсім недемократичні практики. Тому часто на рівні установок, які трансформуються набагато повільніше, ніж моделі поведінки, це набуває рис класичного радянського устрою. Звідси, посттоталітарна людина, яка мислить й поводить себе амбівавалентно, досить часто просто не здатна раціонально оцінювати різні альтернативи та сценарії подій і процесів.

У науковому дискурсі – це процес напрацювання теоретико-методологічної бази щодо появи чіткіших маркерів діагностики «радянського» і «радянськості» та методичного інструментарію для систематичного обстеження, класифікації та характеристики різних

.....
сегментів культурного ландшафту. Труднощі полягають також в тому, що інтерпретація «радянського» і «радянськості» обумовлюються паралельно кількома детермінантами: не лише уявленнями, що таке радянське як таке, емоційними контекстами (ставленням до радянського), а й тим, що різні соціальні групи й покоління пам'ятають по-різному.

Сподіваємось, що систематичні наукові розвідки у ключі реформ децентралізації значно пришвидшать трансформацію пострадянського культурного ландшафту в бік (ре)конструювання свого «обличчя» населених пунктів Вінниччини з увиразненням локальної ідентичності та «індивідуалізації» простору для репрезентації соціокультурної мозаїчності сучасного українського соціуму.

Подяка. Висловлюю щиру вдячність студентам та професорсько-викладацькому колективу факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за допомогу у зборі польового матеріалу, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторка не отримала фінансової підтримки для проведення цього дослідження й публікації статті.

Джерела та література:

Бакуменко, Г. (2013). *Доска почета: определение предмета исследования* / Режим доступу: http://sciarticle.ru/stat.php?i=doska_pocheta:_opredelenie_predmeta_issledovaniya.

Головаха, Е. Панина, Н. (1994). *Социальное безумие: история, теория и современная практика*. Киев : Абрис, 168 с.

Гримич, М. (Упорядн.). (2017). *Культурний ландшафт Києва та околиць. Антропологія простору: збірник наукових праць у 4 т.* Київ: Дуліби, 316 с.

Закон України. (2015). Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (Відомості Верховної Ради (ВВР), № 26, ст.219. / Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>.

Інтернет-видання «Історична правда». (2013). Радянські плакати-лякалки про техніку безпеки. Фото. /

Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/artefacts/2013/07/15/130661>.

Каганский, В. (2012). Советское пространство: ландшафтный и экологический аспект Лабиринт. *Журнал социально-гуманитарных исследований*. С.26-36.

Киридон, А. (2016). *Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті*. Київ : Ніка-Центр, 320 с.

Полек, Т. Брайченко, О. Годованська, О. (2019). Доповідь Коляструк О. на тему «Візуальне радянське у повсякденні – повсякдення у радянському візуальному: дзеркала бачення» / Режим доступу: <http://uamoderna.com/event/hodovanka-polek-braichenko-review>.

РФ ННЛЕП – Рукописний фонд навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Тищенко, І. (2019). *Що таке міський публічний простір* / Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/shcho-take-miskyi-publichnyi-prostir>.

Цирулева, Ю. (2019). Почему подъезды в СССР красили в синий и зеленый цвета / Режим доступу: <https://reality.rbc.ru/news/5cc5806d9a794719f26f9483>.

Наталка Жмуд

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Образы «советского» и «советскости» в культурном ландшафте Винниччины (за полевыми этнографическими материалами)

Аннотація. *Целью статьи является анализ образов «советского» и «советскости» в визуальных объектах культурного ландшафта Винниччины на основе полевых этнографических материалов, собранных в процессе коллективных и индивидуальных экспедиций студентами факультета истории, права и публичного управления и преподавателями кафедры истории и культуры Украины Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского в 2018-19 гг. Методология исследования основана на сочетании общенаучных (анализа, синтеза, обобщения) методов принципам историзма, системности, научности и верификации и осуществляется в междисциплинарной плоскости - в разрезе «культурландшафтного» (в контексте*

антропологии пространства) и дискурсов памяти и методологии визуальной антропологии. **Научная новизна** работы заключается в попытке разведения понятий «советское» и «советскости». Путем анализа визуальных объектов культурного ландшафта автор проследила органическое сочетание объектов материальной культуры (топонимика, символика, разнофункциональная архитектура, транспортные средства, мемориальные места и т.п.) с разновидностями человеческих практик (ежедневные, ритуальные, символические, художественные и т.д.), акцентируя на связи визуализации с когнитивной формой познания, подчеркивает социокультурные особенности при создании и понимании этих визуальных образов. Исследовательница коснулась также вопроса трудностей (не)считывания образов «советского» и «советскости» в визуальном пространстве, их (не)восприятия и (не)переосмысление различными поколениями. **Выводы.** Перспективность обозначенной темы важна не только в научной, но и общественной плоскости, подчеркивает ее прикладной вектор. Поскольку главной целью визуального в советское время было достижение гомогенности и унификации общества во всех его сферах, поэтому ключевыми задачами современного «культурландшафтного» дискурса – это трансформация культурного ландшафта в сторону конструирования своего «лица» с четкой локальной идентичностью его жителей и выразительности «индивидуализации» пространства для репрезентации социокультурной гетерогенности. Это и должно определить модус формирования, прежде всего, его туристической привлекательности для «других» и комфортности для «себя».

Ключевые слова: культурный ландшафт, «советское», «советскость», полевые этнографические материалы, Винницкая область.

Natalika V. Zhmud

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Images of "Soviet" and "Sovietness" in the Cultural Landscape of Vinnitsia Region (Based on Field Ethnographic Materials)

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the images of "Soviet" and "Sovietness" in visual objects of the cultural landscape of Vinnitsia region on the basis of field ethnographic materials collected in the process of collective and individual expeditions by students of the Faculty of History, Law and Public Administration and teachers of the Department of History of Ukraine Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University in 2018-19. The methodology of the research is based on the combination of general scientific (analysis, synthesis, generalization) methods with the principles of historicism, systematicity, scientificity and verification and is carried out in the interdisciplinary plane - in the context of "cultural landscaping" (in the context of anthropology of space) and memory discourses and methodology of visual anthropology. The scientific novelty of the work is to try to breed the concepts of "Soviet" and "Sovietness". Through the analysis of visual objects of cultural landscape, the author traced the organic combination of objects of material culture (toponymy, symbolism, multifunctional architecture, vehicles, memorial sites, etc.) with varieties of human practices (daily, ritual, symbolic, artistic, etc.) focusing on the connection of visualization with a cognitive form of cognition that emphasizes sociocultural features in the creation and understanding of these visual images. The researcher also touched upon the difficulties of (not)reading the images of "Soviet" and "Sovietness" in the visual space, their (im)perception and (not)rethinking by different generations. Conclusions. The perspective of the outlined topic is important not only in the scientific but also in the public area, reflecting its applied vector. Since the main purpose of the visual in Soviet times was to achieve homogeneity and unification of society in all its spheres, therefore, the key tasks of modern "cultural landscaping" discourse is the transformation of the cultural landscape towards the construction of its "face" with a clear local identity of its inhabitants and express "individualization" space to represent sociocultural heterogeneity. This should become an active mode of formation, first of all, its tourist attraction for "others" and comfort for "self".*

Key words: cultural landscape, "Soviet", "Sovietness", field ethnographic materials, Vinnitsia region.

References:

Bakumenko, Gh. (2013). Doska pocheta: opredelenye predmeta yssledovaniya [Honor roll: determining the subject of research] /Rezhym dostupu: http://sciarticle.ru/stat.php?i=doska_pocheta:_opredelenie_predmeta_issledovaniya. [in Russian].

-
- Cyruleva, Ju.** (2019). Pochemu podъезды v SSSR krasly v syny y zelenyj cveta [Why the porches to the USSR were painted blue and green] / Rezhym dostupu: <https://realty.rbc.ru/news/5cc5806d9a794719f26f9483>. [in Russian].
- Gholovakha, E. Panyina, N.** (1994). *Sotsyalnoe bezumye: ystoriya, teoryja y sovremennaja praktyka* [Social madness: history, theory and actual practice]. Kyev : Abrys, 168 s. [in Russian].
- Ghrymych, M.** (Uporjadn.). (2017). *Kuljturnyj landshaft Kyjeva ta okolycj. Antropologhija prostoru: zbirnyk naukovykh pracj u 4 t.* [Cultural landscape of Kyiv and surroundings. Anthropology of space: collection of scientific works in 4 volumes] Kyjiv: Duliby, 316 s. [in Ukrainian].
- Internet-vydannja «Istorychna pravda».** (2013). *Radjansjki plakaty-ljakalky pro tekhniku bezpeky. Foto.* [Soviet posters-bugaboo about safety technics. Photo.] / Rezhym dostupu: <https://www.istpravda.com.ua/artefacts/2013/07/15/130661>. [in Ukrainian].
- Kaghanskyj, V.** (2012). Sovetskoe prostranstvo: landshaftnyj y jekologhycheskyj aspekt Labyrynt [Soviet space: landscape and ecological aspect Labyrinth]. *Zhurnal sotsyaljno-ghumanytarnykh yssledovanyj.* S.26-36. [in Russian].
- Kyrydon, A.** (2016). *Gheterotopiji pam'jati: Teoretyko-metodologhichni problemy studij pam'jati* [Heterotopia of memory: theoretical and methodological problems of memory studies]. Kyjiv : Nika-Centr, 320 s. [in Ukrainian].
- Polek, T. Brajchenko, O. Ghodovansjka, O.** (2019). Dopovidj Koljastruk O. na temu «Vizualjne radjansjke u povsjakdenni – povsjakdennja u radjansjkomu vizualjnomu: dzerkala bachennja» [Report by Kolyastruk O. on the topic «Visual Soviet in everyday life – everyday life in the Soviet visual: mirrors of vision»] / Rezhym dostupu: <http://uamoderna.com/event/hodovanka-polek-braichenko-review>. [in Ukrainian].
- RF NNLEP** – Rukopysnyj fond navchaljno-naukovoji laboratoriji z etnologhiji Podillja Vinnycjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Mykhajla Kocjubynsjkogho [Manuscript stock of the educational and scientific laboratory of ethnology of Podillya Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University]. [in Ukrainian].
- Tyshhenko, I.** (2019). *Shho take misjkyj publichnyj prostir* [What is urban public space] /Rezhym dostupu: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/shcho-take-miskyi-publichnyi-prostir>. [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy.** (2015). Zakon Ukrainy «Pro zasudzhennja komunistychnogho ta nacional-socialistychnogho (nacystsjkogho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propaghandy jikhnojji symboliky» [Law of Ukraine «On Condemning the Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes and Prohibiting the Propagation of their Symbols»] (Vidomosti Verkhovnoji Rady (VVR), 2015, # 26, st.219. /Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 10.10.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 13.11.2020 р.